

Draginja Ramadanski

· Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
· dramal@eunet.rs

FORDÍTÁS AZ EGYÉNISÉG ÉS A MÁSSÁG KÖZÖTT

Translation between Self and Otherness

Arra a köztudomású tényre emlékeztetvén, hogy az eredeti mű ellenáll a fordítás műveletének (a nagy költők elvi lefordíthatatlanságától az egyes szakrális szövegek „hermetikus” voltáig, melyek fordítását a forrásműhöz méltatlan eretnekségnek tekintettek), a dolgozat szeretné átírányítani az anyag ellenállásának eredőjét, és rámutatni arra, hogy maga a cél-szöveg is ellenáll a fordítás műveletének.

A fordító ugyanis nem láthatatlan szűrő, s a fordítás sem csupán egy médium merőben ártatlan, hipnotikus hasbeszéde.

A dolgozat olyan esetek elemzését mutatja be, melyekben a fordítás „belebetegszik” saját szubjektív helyzetébe, s ennek jelölésére különféle stratégiákat dolgoz ki, anélkül azonban, hogy ezáltal a forrásmű megkérdőjelezhetetlenségét veszélyeztetné.

Az első esetben a fordítói álnév alkalmazását és a fordítás kontextuális megközelítését követhetjük nyomon, a másodikban viszont a fordítás kétnyelvű formátumába való hiperinvestíció esetét és a fordítás műveletéhez kizárólag textuális szempontból közelítő hozzáállást figyelhetjük meg.

Mindkét szerb fordítás (egy prózamű és egy költői alkotás) magyar eredetiből készült, és 2010-ben jelent meg.

Kulcsszavak: fordítás, fordítási művelet, az anyag ellenállása, a szerző individualitása, a fordító individualitása, szubverzív stratégia, álnév, kétnyelvűség, kontextuális, textuális, enantioszémia

1. Érdekes volna tehát megvitatnunk, hogy *mikor áll ellen* a fordító, több-kevesebb elvi okból kifolyólag, egy szöveg fordításának. Természetesen nem egy profiról van szó, hanem a hivatás különcéről, a szenvedélyes amatőréről, mivel nálunk (Újvidéken) nincs olyan felsőoktatási intézmény, ahol a fordítót felkészítenék mindazokra a kihívásokra, melyekkel hivatása során szembesülni fog.

A fordító, valószínűleg tudat alatt, egy közreműködéssel lágyított viszonyt vár el a szerzőtől. Az író barátjaként választja ki, az empátia köteléke által egyesülve vele. De a fordítás nem marginális, hanem fundamentális tevékenység, s emellett szolgáltatás is, mely az irodalmi makroszisztémába, nem csupán a fordító és a szerző személyes életrajzába épül be. A dolgok itt könnyen kisiklanak az ellenőrizhetőség alól.

De akárhogy is álljon a helyzet, a fordításelmélet egyik alapvető kérdése éppen az anyag ellenállása. A forrásmű ellenáll a fordítás műveletének (némely szakrális szövegek például, melyek fordítását eretnokség vádjával égették el, mert nem volt méltó eredetijéhez), de maga a célszöveg is ellenáll a fordítás műveletének. Bennünket pillanatnyilag ez utóbbi érdekel: a *forrásnyelvi* szóbeli kifejezés legyőzésének, meghaladásának különféle stratégiái, valamint a fordításnak egyfajta utólagos értelemmel történő felvértezése.

A fordító ugyanis nem láthatatlan szűrő, s a fordítás sem csupán egy médium merőben ártatlan, hipnotikus hasbeszéde. A fordítónak módjában áll, hogy a fordítás során eltávolítja a szöveg vitorláját, hogy azután az olvasó egy merőben más területen érjen partot.

2. Első eset. Egy irodalmi folyóirat szerkesztője a jubileumi számba szerzőket válogat. Az összes kapcsolatot egymaga bonyolítja le, minden szöveget egyedül szerez be, beleértve egy magyar nyelvűt is, melyet nem ismer teljességgel. A szerkesztői bizalom szokatlan gesztusa, mely egy feltáratlan textuális széf tartalmára irányul. Végül is nem pokolgép, ami benne van...

Fontos észrevétel: az eredeti szöveg szerzője álnéven ír. Identitása egy alakmás álarca mögé rejtőzik, akinek a neve (a freudizmus vagy antifreudizmus – mellékes, hogy melyik – hatására) úgy hangzik, hogy Aaron Blumm. S ez nem más, mint család- és keresztnévnek¹ átültetése egy eminens irodalmiasított alak kényelmes inkognitójába. Minden költő zsidó, mondta Marina Cvetajeva. Minden fordító nő, mondja a fordítónő. Zsidó nő? Nem okvetlenül. A nő státusa, bármelyiké, eléggé irányított és passzív, és büntudattal terhelt az eredendő bűn által, hogy alávesse magát a Másiknak, és teljes szívvel szolgálja őt, hasonljon hozzá, imitálja őt.

A fordítónő professzionális és női morálja együttműködést diktált, de nem az íróval, hanem a forrásmű hősnőjével, aki egy mentális manőverre ösztönözte őt, amelyről itt be szeretnénk számolni. A fordítási eljárás a *szubverzív stratégia* lapjára játszott.

Narratológiai szempontból igencsak körülhatárolt szövegről van szó: egy kitépett lapról a hősnő naplójából. Egy megjátszott „piszkos” papírfecniről, mely a kórházi ágyhuzatok között bujkál. És semminemű veszteséget sem okozván, elkallódik. Aaron Blumm itt nyilván éppen az efféle erotomán jegyzetek jelentéktelenségét tematizálta, melyek egy antikommunikatív, patológiás narcizmusba süllyedtek reménytelenül. Igen érzékeny elgondolás. Reméljük, hogy nem egy mindenek fölött maszkulin ressentiment esetéről van szó, mely a feminitás lé-

¹ Ez csak a családnévére érvényes (Blumm = ‘Virág’), keresztnévére (Gábor) viszont már nem. A fordító megjegyzése.

nyegét kísérel meg közhírré tételni, mégpedig a női narratívum utánzásával. S ha már itt tartunk, joga van-e a műalkotónak közzéadnia, illő távolságtartás nélkül, egy olyan klinikai esetet, mely nem egy normális és egészséges állapotra jellemző, hanem tipikusan deviáns és beteg? Vajon a betegek semmiféle védelmet sem élveznek az ellen, hogy így visszaéljenek felszabadult és eszelős diskurzusaikkal, hogy kihallgassák, besúgják, szétkürtöljék őket?

Az ehhez hasonló etikai kétségek esetében mentő eljárást nyújthat a *kontextus expanziója*, az értelem kiterjesztése, a közelítés olyan jelentések felé, melyeket nem a szerző vitt be, hanem magának a szövegnek a sejtosztódásával keletkeztek, az olvasó mentális szöveiben. Így a fordító hallásáig legitim úton *saját* asszociációinak csomagja jut el, jelen esetben a popriscsini janu árva sárnap² képzete Gogoltól, az individuáció tizenharmadik hónapja, a téves, nem létező szerelmek ideje, az ember szeretetvágyának ideje, a mánia, az ámokfutás ideje, amikor a dátumok, nevek, identitások összekeverednek (*Egy örült naplója*). A jól ismert gogoli, dosztojevszkiji, schultzi téma, a *női* erotomán örület regiszterébe transzponálva.

Ha a műalkotó besúgó, lehet-e a fordító a hős cinkosa? Tegyük akkor erőfeszítést, és végezzük el a szubjektív mentális korrekciót, hogy a szövegnek lélektanilag tapintatosabb, de intertextuálisan is megalapozottabb hangnemet kölcsönözhesünk. Ez elsősorban egy átgondolt és kiegyensúlyozott, sorok közötti írásmód lesz, a maskulin jelentések lélektanilag indokolt figyelmen kívül hagyásával, s a feminin tartalmak viszont-igenlésével. Tehát az egyszerűsítéssel ellentétes eljárás lesz ez: az értelem rétege ssé tételével, a női olvasat ráhelyezésével a kvázi-női írásmódra.

A fordítónő úgy döntött, hogy ezt az eljárást álnév alatt végzi el. Nem azért, hogy elrejtőzzön, hanem hogy felvehesse a tudat küszöbéig (ki máséig, mint a szerzőéig?) kettejük paratextuális eljárásának szimmetrikus voltát. A fordítónő részéről a szimmetria a forrásmű Pandóra szelencéjének *lezárásában* testesül meg, és a benne tetten érhető ordítóan imitatív jelleg lágyabbá tételében. Fordítását a fordítónő férfi álnévvel írta alá, úgy érezvén, hogy a hősnő hálás neki, amiért nem hagyta őt magára az eredeti stílusterékvés meghasonlottságában és annak tudatában, hogy egy lépés választja el az újabb örülettől...

3. Témánkba beletartozik egy verseskötet fordításának mikéntje is, melynek szerzője Bogdán József katolikus plébános, aki ragaszkodott hozzá, hogy reflexív líráját éppen a fordítónő ültesse át magyarról szerb nyelvre. Bogdán különleges

² Az eredeti szövegben: *popriščinski martobar* (=mart+[okt]obar – szójáték; egy nem létező, tizenharmadik hónap neve) olvasható. A *janu árva sárnap* megoldás Czimer János fordításából származik (Nj. V. Gogol: *Egy örült naplója*. Budapest, NPI; 1975). A fordító megjegyzése.

emberi bájjal és rendkívüli lelkipásztori teljesítménnyel megáldott személyiség, értékes filantróp, karizmatikus jeanvaljeani alkat. Ismét csak egyfajta határeset, kihelyeztettség, megfeszítettség a kultúrák, nemek, nyelvek között. Ismét egy lehetőség, hogy a női fordító szuverénnek, rátermettnek érezhesse magát.

A fent említett jubileumi folyóiratszámától eltérően ezt a könyvet a fordító-nő is szerkesztette. Miután betekintést nyert Bogdán verseinek mappájába, úgy állította össze a könyvét, hogy elsősorban e líra szerb ajkú olvasóira gondolt, mennyire lesz olvasható számukra, mennyire lesznek képesek befogadni mondanivalóját. A célközönség kultúrájára irányuló kontextusba helyezés azonban szükségszerűen különbözik a forrásmű kultúrájára irányuló kontextusba helyezéstől. Valaki azonnal felvethetné a kérdést, hogy eleve mi adható át egy katolikus pap világából a laikus pravoszláv közönségnek. A kultúrák dialógusának ezen ősrégi kérdése, melynek felekezeti és történelmi síkban szemlélve mindig is megvoltak a mellékzörejjei, itt a konfliktusok feletti szférába emeltetett. Most valamiképpen *halkítani* kellett a *kontextuális* fordítást, a *textuálisat* viszont *fel-erősíteni*, de ez, magának a szövegnek eminens lírai kvalitására való tekintettel, nem jelentett különösebb nehézséget. Így a szerkesztői fogások közül némelyek éppen az efféle poétikai „békítő szándékok” szférájába sorolhatók, például ugyanazon verssornak két különböző vershez (47, 63) való társítása (talán a költő szórakozottságából kifolyólag?).

Bogdán költészete saját emberi, halandó szertartásaink és ceremóniáink (keresztelő, menyegző, gyónás, elhalálozás) színét és fonákját tárja elénk. A hit és az egyház rejtett szentségei egyszerűben a költészet rejtelveivé minősülnek át. De akárcsak Aaron Blumm, Bogdán atya is közhírré akarja tétetni őket, mint az a borbély, aki a furulya trillájába rejti a hírt, hogy Traianus császárnak kecskefüle van. A művészet, mint tudjuk, nem mindig evangéliumi, néha eretnek, szófogadatlan, áruló, hűtlen. Itt Bogdán *Résnyire nyitott ajtó*³ című versét említeném, mely civilizációnk egyik legnagyobb tabuját tematizálja, a szülői coitust, a gyermek szemével láttatva. E vers megírása is, olvasása is és fordítása is óriási lírai rizikó, de a költő nem hanyatlott alá a mennyboltozat alatt ingó trapézáról, ellenben egy kockázatos igazsággal tett bennünket gazdagabbá. Jóllehet ezek nem az ő valódi szülei voltak.

Bogdán József atya dalol egyházi rendjéről és hivataláról, és valamiképpen áthágja a szellemi proszektor hivatásos etikáját, miközben nevében csodás módon rejtjelezett isteni adottságával⁴ tájékoztat bennünket Isten szolgájának ke-

³ Szerb címe: *Odškrinuta vrata*, Draginja Ramadanski fordításában (*Latice, trn – Szírmok és tövissek*, Törökkanizsa, 2010). A fordító megjegyzése.

⁴ A *Bogdán* név szerb jelentésének magyar tükörfordítása *‘Istenadta, isteni adomány’* volna. A tanulmány írója erre a jelentéstartalomra utal. A fordító megjegyzése.

serű-fanyar identitáskereséséről az olvasóhoz intézett gyónása révén. Hát még neki hány ember gyónt már! És mi mást lehet kezdeni az ember és emberné ennyi sok szép haszontalanságával, hacsak nem versbe foglalni őket? Ez a bűnbocsánat legnemesebb formája. Imponáló a költő autentikus válaszkeresése az Istennek nem igazán tetsző állapotok, a *nem idegen tőlem semmi emberi* tekintetében. Gyilkosságról ír, öngyilkosságról, sőt még a legsúlyosabb bűnről is – az Isten iránti rezignáltságról. Az étellel való elragadtatottságát nem lehet véka alá rejteni. Zsigeri kultúrnomádságáról rendkívüli haikujegyzetei tanúskodnak, melyek szinte reszketnek a költői panteizmus és animizmus terhe alatt. Képes olvasni az égbolt és a táj könyvében, mint ahogyan ezt Gorkij hősei teszik. Csak az ő sztyeppéje a bánsági szikes a rábizott plébánia területén...

A *Szeder indája*⁵ már most antológiai vers a magyar irodalomban. Vallásos? Tájvers? Erotikus költemény? Elsősorban ihletett és ihlető.

Nem tudunk ellenállni, hogy a *Ha Krisztus*⁶ című verset ne a Karamazov testvérek *Nagy inkvizítor legendájának* kontextusában olvassuk. Még ha ez csupán tipológiai és nem kontaktusbeli egybeesés is, annál értékesebb.

Ilyen szempontból illusztratív a *Csótány és reverendagomb*⁷ című vers is, mely már címével utal a szakadékra, mely a világit a szenttől, a profánt a szakrálístól elválasztja, arra az amplitúdóra, melyet az ember keresztülér, mintegy rábólintván Dosztojevszkij hősének kijelentésére: „Azt mondom: szertelen az ember, túlon túl szertelen, én kordába szorítanám.”⁸ A végletek találkozásának arénája az emberi szív. Felfedezni önmagában az egyszerű, hétköznapi, földközeli iránti nosztalgiát, rendkívüli kihívás mind a művész, mind a lelkész számára. Bogdán József ezt a kihívást elfogadta, és művészien releváns módon felelt meg neki.

Az emberfeletti bölcsesség csúcsa mindenképpen a legnagyobb szenvedés és öröm kiegyenlítése, mégpedig e végletek rejtett enantioszemiája, azonos jelentése folytán. Élet és halál, szeretet és gyűlölet, jó és gonosz, csótány és reverendagomb, a legintimebb közelségben, egy adott pillanatban helyet cserél. Ez mindarra vonatkozik, ami a legfontosabb. A határok itt a legérzékenyebbek és a legkritikusabbak.

Erről szól ez a könyv is. Az egyenlőségjelről a szírom és a tövis között. Ezek kölcsönös függőségéről és fölcserélhetőségéről. A művészetről mint a nem szép valóság szép reflexiójáról, ahol a tövis gyönyörű árnyékot kap, szíromszerű, csábító, illatos, zenei tükörképet alkot.

⁵ Szerb címe: *Kupinova loza* (l. 3. lábjegyzet). A fordító megjegyzése.

⁶ Szerb címe: *Kad bi nas*. A fordító megjegyzése.

⁷ Szerb címe: *Vrtogubac, zaponac mantije*. A fordító megjegyzése.

⁸ Az eredeti szövegben: „*Suviše je širok čovek, ja bih ga suzio*“ olvasható. Az itt látható idézet Makai Imre fordításából származik (F. M. Dosztojevszkij: *A Karamazov testvérek*. Budapest, Európa Kiadó, 1977). A fordító megjegyzése.

Mindezekért a fordítónő a címből büntetlenül eltávolította az *és* kötőszót. S így a *Latice, trn* (Szirmok, tövis) szintagma jött létre. Szirmok, melyek tövissé alakulnak át. Tövis, mely szirmokká változik. Hatásos metafora ez a hitre, mely a szenvedésből nő ki, a fűzisz tövisére a szirmok övezte pneumán belül, a test elátkozottságára az eszmék birodalmában.

Hogy a kiadvány kétnyelvű lesz, a fordítónő csak a könyv megjelenése után tudta meg. A *kétnyelvűség* efféle kínálata mellett elképzelhető lett volna egy kokettáló értelmezés hiperinvestálása: némely fordítás jelezni törekszik, hogy az olvasottak mögött léteznek egy eredeti...

A könyvet magyar és szerb olvasóknak ajánlották. De egy harmadik típusú olvasót is megemlítenék, aki az eredeti művet olvassa, és bele-belepillant a fordításba, vagy ellenkezőleg, a fordítást olvassa, és összehasonlítja a forrásnyelvi szöveggel, tanúja lévén ezáltal a különböző kultúrák és nyelvek találkozásának, amely ugyanakkor kiterjeszhető a szerző és fordító alkotói egyéniségére is.

(Pásztor Kicsi Mária fordítása)

Translation between Self and Otherness

Reminding the reader of the infamous fact that the original text defies the act of translation (from the great poets being conceptually untranslatable, to the “hermetic” character of certain sacral texts, the translation of which was considered a heresy related to the source work), this paper aims to redirect the vector of resistance of the material, and point to the fact that the target-language text also resists the act of translation.

Namely, the translator is not an invisible filter, and the translation is not just an innocent, hypnotic ventriloquism of a medium.

The paper presents the analyses of cases where the translation “suffers” its own subjective state, and works out different strategies to give notice of it, but it does so without jeopardizing the indisputable nature of the source text.

In the first example, we follow the case of using a translator’s pseudonym and the contextual approach to translation, while in the second instance the hyperinvestment into the bilingual format of the translation is examined, as well as the exclusively textual approach to the act of translation.

Both Serbian translations (of a prose text and of a poetic one) have their sources in Hungarian, and were published in 2010.

Keywords: translation, act of translation, resistance of material, individuality of the author, individuality of the translator, subversive strategy, pseudonym, bilingualism, contextual, textual, enantiosemy